

PROEFSCHRIFTSAMENVATTINGEN

- **Alleenstaande moeders als kostwinner in de jaren vijftig en de levensloop van hun dochters. 'Je leven zelf vorm geven'**

Yolanthe D. Wiegerinck

Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
2011, ISBN 9789088420481, 354 blz.

Verkrijgbaar via Boekenmaker.nl, €24,95

De centrale vraagstelling van mijn onderzoek luidt: hoe was de situatie van weduwes, gescheiden en ongehuwde moeders als kostwinner in de jaren vijftig en welke intergenerationele betekenis had het kostwinnerschap van deze moeders voor de levensloop van hun dochters? Daarvoor heb ik de wetenschappelijke literatuur getoetst aan de levensverhalen van dertien moeders die destijds kostwinner waren vanwege jonge verweduwing, echtscheiding of ongehuwd moederschap en van 34 dochters met een kostwinnende moeder.

In mijn oral-historyonderzoek vormde de wijze van vertellen een extra informatiebron. In navolging van Chanfrault-Duchet (1991) heb ik diverse verhaalstijlen, sleutelpatronen, sleuteluitdrukkingen en refreinen ontdekt die verdieping van inzicht en soms nuancering of ombuiging van de inhoud van het levensverhaal opleverden. Ook de volgorde van vertellen, het vergeten en emoties leidden tot verdieping. In de bespiegelingen werd duidelijk hoe 'anders zijn' vanwege eenouderschap en kostwinnerschap aanleiding kon geven tot sociale belemmeringen.

In dit onderzoek heb ik een prosopografische benadering gevolgd (Roorda, 1979). Dat wil zeggen dat ik een 'groepsportret' samenstelde van vrouwen die ik meestal op grond van de burgerlijke staat van de moeders (van de dochters) rond thema's groepeerde. Lange

interviewfragmenten van enkele vrouwen verbond ik met de ervaringen van de andere vrouwen van het groepsportret.

In de jaren vijftig vormden alleenstaande moeders en hun dochters een uitzondering. De sociale norm was dat mannen/vaders de kost verdienden en moeders voor het huishouden en de opvoeding van de kinderen zorgden. Het buitenshuis werken van moeders met jonge kinderen werd afgewezen. De moeders uit mijn onderzoek hebben zich door deze normen echter niet laten weerhouden en gingen na het wegvallen van hun man de kost verdienen, met werkzaamheden variërend van schoonmaakwerk tot werk op hbo-niveau.

Hoewel in de literatuur regelmatig wordt benadrukt hoe werkende vrouwen in de jaren vijftig werden achtergesteld, toont mijn onderzoek hoe 'mijn' moeders zich hiertegen hebben verzet. Ze strenden voor hoger loon, betere arbeidsomstandigheden, stelden grenzen aan hun dienstbaarheid en sommigen maakten carrière. Veelal kijken ze met trots en voldoening terug op hun kostwinnerschap.

In de levensverhalen van de moeders zag ik vijf oplossingen om hun werk met de zorg voor hun kinderen te combineren. Sommige kinderen werden 'sleutelkind', andere werden opgevangen door familie of burens; soms kwam er oppas thuis; sommige moeders organiseerden hun werk in en om het huis; en enkele moeders brachten hun kind naar een kindertehuis. De ervaringen hiermee waren heel divers. Niet zozeer de oplossing op zich, maar de persoonlijke invulling door de moeder blijkt bepalend te zijn voor de ervaringen van de dochters.

Vanuit een intergenerationeel perspectief herkende ik drie patronen. Allereerst het pa-

troon van eenouderschap. Moeders refereerden regelmatig aan hun 'voormoeders' die, één of meerdere generaties terug, geconfronteerd waren met eenouderschap. Dochters waren relatief vaak gescheiden. Zij brachten hun echtscheiding in verband met een gebrek aan voorbeelden van echtelijke rollen, het voorbeeld van eenouderschap en kostwinner-schap van hun moeder en een streven naar zelfstandigheid en financiële onafhankelijkheid. Het tweede intergenerationele patroon was beroepsarbeid. Van de moeders legden er meerderen een verband met hun voormoeders die eveneens kostwinner waren en veel van de dochters hielden er in hun eigen leven rekening mee dat zij zelf de kost zouden moeten verdienen. Het derde intergenerationele patroon werd zichtbaar in levenshouding en waarden die de dochters dikwijls van hun moeder hadden overgenomen: ze waren gericht op overleven en verwezen met doel-middelrelaties zoals 'gewoon doorgaan', 'je leven zelf maken', 'doorzetten' en 'kennis vergaren' vooral naar extrinsieke ofwel instrumentele waarden.

Vergeleken bij hun leeftijdsgenoten, misten de dochters niet alleen een vader/kostwinner, maar waken ze ook op andere aspecten af. Zo ging meer dan de helft al tussen hun veertiende en zestiende jaar van school en aan het werk om het gezinsinkomen aan te vullen. Maar ook haalden zij op latere leeftijd vaak verdere opleidingskwalificaties. De sterk opgaande lijn in de carrières van veel doch-

ters vormde het derde aspect waarin zij afwijken van hun leeftijdgenoten.

In de levensverhalen is regelmatig sprake van *agency*. De moeders hebben ervaren dat tegenslagen er zijn om overwonnen te worden en gaven dit ook aan hun kinderen mee. Zij voelden zich niet slachtoffer van de omstandigheden, maar maakten duidelijk hoe zij hun leven zelf met veerkracht vorm gaven. Veerkracht is ook een eigenschap van verreweg de meeste dochters. Zo werden doorgaans op de lange termijn de negatieve gevolgen van het wegvallen van de vader hersteld.

Chanfrault-Duchet, M.-F. (1991). Narrative structures, social models, and symbolic representation in the life story. In Gluck, S.B. & Patai, D. (Eds.), *Women's words. The feminist practice of oral history*. Pp. 80-81. London: Routledge.

Roorda, D.J. (1979). Prosopografie, een onmogelijke mogelijkheid? In *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*. Deel 94 -2, pp. 212-225. Herdrukt in: S. Groenveld, N. Mout, e. a., ed., *Rond prins en patriciaat. Verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp, 1984) 42-52.

► Werkt loopbaanonderbreking?

Arbeidsoriëntaties, tijdsbesteding en drukte bij loopbaanonderbrekers in Vlaanderen

Jessie Vandeweyer

Vrije Universiteit Brussel: VUBPress,
400 pagina's, 29, 95 €,
ISBN 9789054878216

Vrouwen en mannen koesteren steeds meer ambities en willen zich zowel in de levenssfeer van betaalde arbeid als in die van gezin en vrije tijd realiseren. Niet zelden ontstaat hierdoor een wens naar minder werkuren. Het onderbreken van de loopbaan is één van de manieren om dit in praktijk te brengen. Loopbaanonderbreking en tijdscrediet – waar-

bij men gedurende een bepaalde periode minder of niet meer participeert aan betaalde arbeid – werden in België in het leven geroepen om de arbeidsmarktaandeelname te vergroten en onthaasten mogelijk te maken. In mijn proefschrift evalueer ik beide doelstellingen aan de hand van een analyse van de motieven en effecten die loopbaanonderbrekers zelf rapporteren. Ik besteed daarbij aandacht aan overeenkomsten en verschillen tussen mannen en vrouwen. In de praktijk is de meerderheid van de loopbaanonderbrekers een vrouw die haar loopbaan deeltijds onderbreekt.

In 2004 nam ik vragenlijsten (n=1236) en tijdsbestedingsdagboekjes (n=608) af bij Vlaamse loopbaanonderbrekers en tijdskredietters van 20 tot 49 jaar. Dit onderzoek liep gelijktijdig en met dezelfde onderzoeksinstrumenten als het tijdsbestedingsonderzoek bij een representatieve steekproef van de Vlaamse bevolking, zodat de leefsituatie, houdingen en tijdsbesteding van loopbaanonderbrekers en werkenden met elkaar konden worden vergeleken. Daartoe werd gebruik gemaakt van lineaire en logistische regressie-analyse.

Allereerst werd nagegaan wat onderbrekers aanzet tot hun beslissing. De helft van de mannelijke deeltijdse onderbrekers en drie kwart van de vrouwelijke onderbrekers halen de 'zorg voor kinderen' aan als motief voor de onderbreking. Alleen bij voltijds onderbrekende mannen is het volgen van een opleiding een even belangrijk motief (voor 27 procent van hen) als zorgen voor de kinderen (voor 29 procent van hen). Een vijfde van deze voltijds onderbrekende mannen is bovendien ontevreden over zijn huidige job. Loopbaanonderbreking wordt dus ook genomen om zich te bezinnen over zijn verdere loopbaan en deze eventueel te heroriënteren.

Niet alleen gezinsfactoren, zoals een groter aantal en jongere kinderen, zijn van belang in de keuze voor onderbreking, ook een minder positieve houding tegenover betaalde

arbeid speelt een rol. Onderbrekers staan minder positief tegenover betaalde arbeid dan voltijds werkenden. Voltijdse onderbrekers hebben het minst positieve beeld. Ze zijn minder tevreden over het werk, zouden stoppen met werken indien mogelijk, hebben een lager arbeidsethos, vinden werk minder belangrijk, zien werk minder als zelfontplooiing en hechten minder belang aan de latente functies van werk. Ook voor de toekomst willen loopbaanonderbrekers graag een meer ontspannen loopbaan. Ruim 20 procent van hen acht het onwaarschijnlijk om ooit nog voltijds te werken. De meerderheid van diegenen die voor de loopbaanonderbreking voltijds aan de slag was, wil nadien graag minder werken. Enkel bij de voltijds onderbrekende mannen is hiervoor geen meerderheid te vinden. Het is duidelijk dat proeven van minder werken smaakt naar meer.

Wie dacht dat minder werken samengaat met onthaasten, zit verkeerd. Vrouwen én mannen vervangen tijdens de onderbrekingsperiode betaalde arbeid grotendeels door huishoudelijk werk en zorg voor de kinderen. Mannen in deeltijdse onderbreking spenderen zowat zeven uur per week meer tijd aan het huishouden dan voltijds werkende mannen. Bij voltijds onderbrekende mannen is dit bijna achttien uur meer. Bij vrouwen die deeltijds de loopbaan onderbreken, neemt het huishouden zes uur per week meer in beslag dan bij voltijds werkende vrouwen en bij voltijds onderbrekende vrouwen veertien uur per week meer. Dankzij de onderbreking kunnen zowel vaders als moeders meer tijd doorbrengen met hun kinderen dan werkende ouders. In het geval van voltijdse onderbrekers is er zelfs sprake van een verdrievoudiging van die tijd bij vaders en een verdubbeling bij moeders. Loopbaanonderbreking bij mannen kan aldus de gendergelijkheid bevorderen. Vaders met onderbreking voeren heel wat gezinsarbeid uit en kunnen zo de arbeidsmarktparti-

cipatie van hun partners vergemakkelijken. De recreatieve tijd neemt bij onderbrekers in verhouding veel minder toe.

Toch ervaren onderbrekende mannen en vrouwen minder tijdsdruk dan de werkenden die niet in onderbreking zijn. Nochtans vullen zij hun tijd schijnbaar druk in: onderbrekers voeren vaker verschillende activiteiten tezelfdertijd uit (combinatie) en doen meer activiteiten op een dag (fragmentatie). Zelfs wanneer we een gelijke tijd voor het uitoefenen van activiteiten veronderstellen, blijven de verschillen bestaan. De densiteit van de tijd is met andere woorden hoger bij loopbaanonderbrekers en dit wordt vaak geassocieerd met drukte.

Bij onderbrekende mannen kunnen we de lagere tijdsdruk toeschrijven aan het vermindern van de arbeidstijd. Dit is bij vrouwen niet het geval. Noch de hoeveelheid beschikbare tijd, noch de invulling van die tijd verkla-

ren het tijdsdrukverschil. Wellicht speelt het vrij kunnen kiezen van de inrichting van haar tijd bij onderbrekende vrouwen een grotere rol in het reduceren van tijdsdruk, dan de hoeveelheid niet-arbeidstijd en de vermeende kwaliteit van die niet-arbeidstijd.

Met dit onderzoek heb ik aangetoond dat de impact van loopbaanonderbreking op arbeidsmarktparticipatie niet éénduidig is. Onderbreking faciliteert enerzijds een continue arbeidsdeelname door betere afstemmingsmogelijkheden tussen werk en privéleven, maar scherpt anderzijds het verlangen naar minder werken in de toekomst aan. Het lijkt daarom belangrijk om vooral deeltijdse onderbreking aan te moedigen, zodat de betrokkenheid bij de arbeidsmarkt niet volledig verloren gaat.

www.aspeditions.be/article.aspx?article_id=WERKTL925S

RECENSIES

► Gezinsrapport 2011

Een portret van het gezinsleven in Nederland

Freek Bucx (red.)

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2011, 249 pagina's, € 27,95, ISBN: 978 90 377 0538 6

Nederland telt 7,4 miljoen huishoudens, waaronder 2,5 miljoen gezinnen, bestaande uit één of twee ouders met thuiswonende kinderen. Het gaat doorgaans goed met deze gezinnen; dat is het beeld dat naar voren komt wanneer je het 'Gezinsrapport 2011 –

Een portret van het gezinsleven in Nederland' leest. In tien hoofdstukken wordt, op basis van populatiedata van verschillende surveys, een beeld geschetst van het gezinsleven in zijn vele facetten: opvattingen en idealen, tijd- en taakverdeling, het dagelijkse geregeld, de opvoeding, formele en informele steun, gezondheid en gedrag van kinderen. De drie hoofdthema's in het rapport zijn ontleend aan het overheidsbeleid ten aanzien van gezinnen: de financiële positie, de manier waarop ouders de zorg voor kinderen combineren met betaald werk, en de wijze waarop ouders hun kinderen opvoeden en daarbij ondersteuning krijgen vanuit de omgeving. Per deel

behandelen we hieronder de belangrijkste conclusies, gevolgd door ons commentaar. Eén van de meest prominente onderwerpen in de rapportage betreft het laatste thema: de opvoeding. Onze kritiek richt zich vooral op dit deel.

In het deel over de financiële positie lezen we dat het met de meeste gezinnen goed gaat. Huishoudens gaan er in inkomen wel op achteruit na de geboorte van het eerste kind (niet alleen omdat een kind geld kost, maar ook omdat vrouwen doorgaans minder gaan werken), maar dit verlies wordt deels gecompenseerd door overheidssubsidies. Zorgwekkend is echter het toekomstscenario dat wordt geschetst. Maar liefst 311.000 kinderen onder de achttien jaar, 9,1 procent van het totale aantal, groeien op in gezinnen waar te weinig geld is om te participeren in de samenleving. Dit komt relatief vaker voor in de 486.000 eenoudergezinnen en gezinnen waarin geen van de ouders een betaalde baan heeft. Tot 2007 daalde dit aantal, maar sinds de kredietcrisis stijgt het. Als de plannen van het huidige Kabinet uitgevoerd worden, zullen juist deze gezinnen het zwaarst getroffen worden door de bezuinigingen. Het is jammer dat in het rapport niet wordt benoemd dat eenoudergezinnen vooral bestaan uit vrouwen met kinderen. Ook verschillen tussen hoog- en laagopgeleide ouders komen in dit kader niet aan bod. Omdat veel meer vrouwen met een lage opleiding stoppen met werken of minder gaan werken na de komst van het eerste kind (Emancipatiemonitor 2010), zullen de negatieve inkomensgevolgen in deze gezinnen het grootst zijn.

Het hoofdstuk over de 'gezinsagenda' beschrijft de ingewikkelde materie van de verdeling van werk- en zorgtaken tussen mannen en vrouwen en de samenhang met opvattingen daarover. Mannen met kinderen werken nog altijd veel meer uren buitenshuis dan vrouwen met kinderen. Vaders hebben

een veel kleiner aandeel in de zorgtaken en een nog kleiner aandeel in de huishoudelijke taken. De belangrijkste conclusie is dat de gezinsagenda voller is geworden, maar dat ouders niet bezuinigen op de tijd die zij aan hun kinderen besteden, dus dat de grotere arbeidsparticipatie van vrouwen niet ten koste is gegaan van de tijd voor kinderen. Deze onderzoeksuitkomst is geen nieuw gegeven: vrouwen (en mannen) zijn in de afgelopen decennia steeds meer tijd aan kinderen gaan besteden. Dat het zo'n prominente plaats in de conclusies inneemt, lijkt dan ook meer te maken te hebben met een politiek statement dan met een nieuwe uitkomst. We zijn trouwens benieuwd wat kinderen ervan vinden dat hun ouders (lees: moeders) meer tijd aan ze besteden. Stellen zij al die aandacht eigenlijk wel op prijs? Uit onderzoek naar de wensen van kinderen (R. Gilsing (2007). *Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau; M. Boogaard, R. Fukink & C. Felix (2008). *Chillen, skaten, gamen. Opvattingen over kwalitatief goede buitenschoolse opvang in Nederland*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut) blijkt dat kinderen het belangrijk vinden dat zij na schooltijd keuzevrijheid hebben. Zij willen het liefst buitenspelen en tijd met vrienden doorbrengen.

De relatie tussen opvattingen, wensen en feitelijk gedrag is ingewikkeld, zo blijkt keer op keer uit sociaal-wetenschappelijk onderzoek. In de Gezinsrapportage wordt de feitelijke taakverdeling vergeleken met de opvattingen daarover in drie stellingen. Omdat de meerderheid van de ondervraagden, mannen en vrouwen met en zonder kinderen, vindt dat taken gelijk verdeeld moeten worden, wordt geconcludeerd dat het opmerkelijk is dat de gerealiseerde taakverdeling zo scheef is (p.118). De Emancipatiemonitor 2010 geeft informatie over de achtergrond van keuzes die mensen maken na de geboorte van een

kind. Deze komen overeen met opvattingen van de Nederlandse bevolking over de ideale arbeidsweek van mannen en vrouwen met kinderen. Een zeer ruime meerderheid van de Nederlanders vindt voor vrouwen met kinderen tot twaalf jaar een baan van drie dagen meer dan genoeg. Voor mannen met kinderen vindt men een baan van vier of vijf dagen ideaal. In dat licht bezien is de taakverdeling wat minder opmerkelijk.

Tot slot is er in de rapportage prominent aandacht voor de opvoeding. De gegevens van de enquête Opvoeden in Nederland, in 2010 uitgevoerd onder 7500 adressen waarop ten minste één kind woonde samen met ten minste één volwassen ouder, worden hier gepresenteerd. Over het algemeen blijken ouders tevreden te zijn over de opvoeding van hun kinderen en zich competent te voelen als opvoeder. Voor zover ouders behoefte hebben aan ondersteuning bij de opvoeding, zijn de meesten ook tevreden over de steun die ze op dat vlak ontvangen. Die tevredenheid wordt weerspiegeld in cijfers van Unicef (2007), waaruit blijkt dat Nederlandse kinderen zich het gezondst en gelukkigst voelen van de jeugd in alle welvarende landen. Bij nadere analyse blijkt het beeld toch iets minder rooskleurig, met name wanneer wordt gekeken naar opleidings- en inkomensverschillen tussen ouders. Enigszins gechargeerd: aan de ene kant staan de hoogopgeleide, werkende ouders, die een kwalitatief goede opvoedingsstijl hanteren, de opvoeding van hun kroost ook zeer positief beleven, de opvoeding autonoom vormgeven, maar daarbij wel gebruik maken van formele kinderopvang en daarnaast kunnen terugvallen op een netwerk van familieleden, vrienden en burens – om mee uit te wisselen en voor noodgevallen. De andere kant wordt gevormd door de ‘kwetsbare’ gezinnen: alleenstaande ouders, laagopgeleide ouders, ouders met een laag inkomen, en ouders zonder werk. Hun opvoedingsstijl

is anders, zij beleven de opvoeding minder positief, zij maken in grotere mate gebruik van formele opvoedingsondersteuning, zij beschikken over een kleiner sociaal netwerk, en zij hebben meer behoefte aan steun bij de opvoeding. Ten dele wordt het voorgaande verklaard met de term ‘opvoedingsstress’. Een laag inkomen en een lage opleiding gelden als stressbevorderende omstandigheden, die leiden tot een minder positieve opvoedingsbeleving maar ook tot een lagere opvoedingskwaliteit.

De wijze waarop opvoedingskwaliteit wordt geoperationaliseerd roept wat vragen op. In het rapport wordt ervan uitgegaan dat een kwalitatief goede (westerse) opvoeding [sic] gekenmerkt wordt door een autoritatieve opvoedingsstijl. Deze stijl kenmerkt zich door een hoge mate van ondersteuning, veelvuldig gebruik van autoritatieve controlestrategieën, weinig gebruik van autoritaire controlestrategieën en voldoende structuur, ook wel ‘effectieve strategieën’ genoemd. Deels zal de eerder genoemde opvoedingsstress debet zijn aan het feit dat laag opgeleide ouders en ouders met een laag inkomen minder inlevingsvermogen en geduld kunnen opbrengen bij de opvoeding van hun kinderen. Maar de bevinding dat laag opgeleide moeders ‘minder genegenheid laten zien’ dan hoog opgeleide moeders (p.172) werpt ook de vraag op hoe genegenheid is gemeten en of hier sprake kan zijn van sociaal-culturele verschillen. Is het mogelijk dat in bepaalde sociaal-culturele contexten genegenheid deels een andere uiting krijgt dan ‘knuffelen, kussen, omarmen, glimlachen’ en bijvoorbeeld meer de vorm aanneemt van een goede uiterlijke verzorging en van het kind? En waaraan wordt de veronderstelling ontleend dat het verschil in affectie ‘wellicht ook deels [is] toe te schrijven aan de jongere leeftijd waarop lageropgeleide vrouwen moeder worden’ en dat zij ‘op die leeftijd waarschijnlijk minder bewust

[kiezen] voor kinderen, waardoor ze minder affectie kunnen uiten naar hun kind dan hoogeropgeleide moeders' (p.172)? In de rapportage wordt een autoritatieve opvoedingsstijl gesteld tegenover een autoritaire stijl, waarbij de autoritatieve stijl als kwalitatief beter wordt aangemerkt. Enigszins verwarrend is de uitwerking van het verschil in de tekst, want wat is bijvoorbeeld precies het verschil tussen 'gedrag aanmoedigen' – kenmerkend voor de autoritatieve stijl – en 'belonen', een kenmerk van de autoritaire stijl? Een belangrijk verschil lijkt te zijn dat de autoritatieve stijl zeer verbaal van aard is (uitleggen, informatie geven) terwijl de autoritaire stijl 'korter van stof' is (zeggen dat iets wel of niet mag of negeren). Los van het gegeven dat het onder meer afhankelijk is van de leeftijd van het kind welke strategie het beste werkt, kan het ook weer met sociaal-culturele context te maken hebben of ouders veel of weinig uitleg geven bij hoe zij handelen en wat zij van hun kinderen verwachten. De gehanteerde opvoedingsstrategie blijkt daarnaast ook met sociaal-economische context te maken te hebben: ouders met een lager inkomen (gecontroleerd voor opleidingsverschil) hanteren een meer autoritaire opvoedingsstijl dan ouders met een hoger inkomen. Om dit verschil puur aan opvoedingsstress en 'andere ideeën over de opvoeding' toe te schrijven lijkt niet alleen wat kort door de bocht, maar ook in tegenspraak met wat een pagina eerder wordt beweerd. Daar wordt namelijk Kohns (1977) theorie aangehaald, die stelt dat ouders bij de opvoeding van hun kinderen belang hechten aan die eigenschappen die van pas komen in hun eigen werksituatie. Voor ouders met een hogere sociaal-economische positie is dat autonomie en assertiviteit, maar voor ouders met een lagere sociaal-economische positie is dat conformiteit: deze eigenschap stelt hen in staat om opdrachten op te volgen en uit te voeren. Zeker wanneer bijvoorbeeld onder-

zoek van Jungbluth et al. van de Universiteit van Maastricht (www.kaans.nl) wordt meegenomen, waaruit blijkt dat de voorspelling van ouders op welk eindniveau hun kinderen qua opleiding terechtkomen een zeer adequate graadmeter is, verdient het uitgangspunt dat een autoritatieve opvoedingsstijl kwalitatief beter is op zijn minst wat nuance: misschien is de meer autoritaire opvoedingsstijl die in sommige gezinnen gehanteerd wordt gezien de sociaal-economische situatie waar ouders en kinderen in verkeren soms wel de meest 'effectieve' strategie.

Wat tenslotte opvalt is dat achter de neutrale bewoordingen waarin wordt geschreven over gezinnen, enorme verschillen schuil gaan tussen mannen en vrouwen wat betreft de beleving en invulling van het gezinsleven. Opnieuw gechargeerd, rijst enerzijds het beeld van de moeders, steeds hoger opgeleid en in steeds grotere mate werkend, die in het teken van het gezin kiezen voor een deeltijdbaan, die stress ervaren over de opvoeding en het gezinsleven, en die het leeuwendeel van de taken en verantwoordelijkheden van het gezinsleven op zich nemen. Anderzijds zijn er de vaders, die qua opleiding en werkuren grotendeels stabiel zijn gebleven, die nog steeds merendeels voltijds werken, en die minder stress ervaren van het gezinsleven, maar daarbinnen ook minder taken en verantwoordelijkheden dragen.

Ook al is het al in veel studies aangetoond, het blijft ook in deze rapportage weer frappant om te zien hoe vrouwen enerzijds een enorme inhaalslag hebben gemaakt – eerst qua opleidingsniveau en nu ook qua participatie op de arbeidsmarkt – terwijl er anderzijds op het thuisfront in de taakverdeling tussen mannen en vrouwen relatief weinig is veranderd.

Karin Hoogeveen en Paulien Muller

► **Work, family, and happiness. Essays on interdependencies within families, life events, and time allocation decisions.**

Babette Pouwels

Utrecht University, 2011, ISBN 978-90-9025925-3, 240 pagina's, kosteloos te downloaden, gedrukt €20,87.

De wetenschap van het geluk kent verschillende benaderingen. Zo stellen economen dat mensen gelukkiger worden naarmate ze in betere economische omstandigheden verkeren. Sociaalpsychologen daarentegen beschouwen geluk min of meer als een constante: mensen zouden een vrij vast niveau van geluk hebben en daar altijd weer op uitkomen na ingrijpende veranderingen in hun leven (positief dan wel negatief). Ook kunnen mensen hun geluksgevoel aanpassen aan de omstandigheden, doordat zij zich gaan meten aan anderen om zich heen. Los van deze theorieën zijn er wetenschappers die stellen dat mensen eigenlijk niet goed kunnen inschatten wat de gevolgen van hun keuzes zijn voor hun geluk. Er zijn immers zoveel keuzemogelijkheden in het leven. Enerzijds kan deze toegenomen keuzevrijheid resulteren in meer geluk doordat men het juk van de gedragsregels en normen van vroeger kan afschudden; anderzijds zouden mensen de gevolgen van hun keuzes niet meer goed kunnen overzien en mogelijk juist ongelukkiger kunnen worden van hun keuzes.

In haar proefschrift onderzoekt de sociologe Babette Pouwels in hoeverre deze verklaringen hout snijden, toegepast op vraagstukken rondom geluk in relaties, de komst van kinderen en de invloed van tijdsbesteding op geluk. Hiervoor gebruikt zij twee grootschalige surveys. De ene is het Duitse *Socio-Economic Panel* (GSOEP), waaruit rond de 2.500 getrouwde stellen en meer dan 1100 vrouwen en mannen die tussen 1984 en 2005 hun eer-

ste kind kregen zijn geselecteerd. De tweede databron is het Nederlandse *Time Competition Survey* uit 2003, waarin meer dan 1100 werknemers zijn gevraagd naar onder andere werk en tijdsdruk. De analysetechnieken waar Pouwels zich van bedient zijn *residual correlation models* waarmee ze onderzoekt wat er over blijft van de samenhang in het geluksgevoel van partners wanneer rekening wordt gehouden met samenhang op andere terreinen, zoals opleiding. Daarnaast schat zij *multilevelmodellen* – waarmee het mogelijk is de invloed van bijvoorbeeld veranderingen in de tijdsbesteding te isoleren van andere invloeden – en padmodellen.

De eerste studie gaat over de vraag in hoeverre partners elkaars geluksgevoel beïnvloeden. Het antwoord luidt dat er inderdaad sprake is van gelijkheid in (on)geluksgevoelens tussen partners. De correlatie bedraagt gemiddeld 0,51, wat sterk te noemen is. Echter, de omstandigheden waarmee partners zich geconfronteerd zien (zoals hun financiële situatie) en kenmerken waarin zij op elkaar lijken (zoals opleidingsniveau) kunnen dit 'gezamenlijke geluksgevoel' maar slecht verklaren: de samenhang tussen het geluksgevoel van partners blijft hoog, ook als met al dit soort gelijkenissen tussen partners rekening wordt gehouden. Het lijkt er dus op dat vrolijke mensen gewoonweg op elkaar vallen. Voor economen en sociologen is dat een ongelukkige constatering: als het in de aard van het beestje zit, zijn de mogelijkheden om verschillen tussen mensen te verklaren uit verschillen in omstandigheden beperkt. Hetzelfde geldt voor de mogelijkheden om hier met instituties en beleid invloed op uit te oefenen. De vraag of mensen zich daadwerkelijk op basis van hun zonnige karakter tot elkaar aangetrokken voelen, ligt echter buiten het blikveld van een socioloog. Vandaar dat Pouwels zich niet aan het beantwoorden van deze vraag waagt.

Wat Pouwels wel onterecht laat liggen (mogelijk door gebrek aan gegevens) is het verschil tussen gehuwden en samenwonenden. In de analyses gaat het alleen om getrouwde paren, terwijl samenwonenden bij uitstek een interessante vergelijkingsgroep zouden zijn: zijn zij net zo eensgezind gelukkig als gehuwden? Of is het geluk van de samenwoners onafhankelijker van elkaar? Anders gezegd: zijn mensen die trouwen meer geneigd om zichzelf en hun levensgeluk te verbinden met dat van de ander dan samenwonenden? Helemaal blijft deze vraag onbeantwoord.

De tweede studie gaat over de effecten van het krijgen van kinderen op het geluksgevoel. Dit deel van de dissertatie trok veel aandacht in de pers: het krijgen van kinderen zou ouders niet gelukkig maken! Pouwels zelf is iets genuanceerder en stelt dat kinderen niet altijd gelukkig maken. Hoewel het de vraag is of dit de meest opzienbarende bevinding uit het proefschrift is – dit gegeven is al in talloze andere onderzoeken gevonden – is het wel relevant om te lezen hoe dat zou kunnen komen. Het krijgen van een kind is immers voor velen een groot geluk, maar kinderen kosten ook veel tijd. En dan gaat het niet alleen om directe zorgtijd. Ook de vrije tijd van ouders staat veelal in het teken van de kinderen. Ouders hebben minder tijd voor zichzelf en om te slapen, minder geld, maar meer verantwoordelijkheid. Wat weegt zwaarder? De precieze vraag in dit deel van de dissertatie is in hoeverre het geluksgevoel verandert rondom het krijgen van een eerste kind. Babette Pouwels brengt de bestaande analyses op dit terrein verder door niet naar slechts één moment in de tijd te kijken. Ze beschikt over rapportcijfers die mensen zichzelf geven qua geluksgevoel voordat er kinderen zijn, als er een kind op komst is of er net is en enkele jaren erna. Ook analyseert zij in hoeverre fluctuaties in het geluksgevoel toe te schrijven zijn aan veranderingen in tijdsbesteding (meer zorg en

huishouden en minder betaald werk) en aan de tevredenheid met het huishoudinkomen en de vrije tijd.

Vrouwen en mannen die kinderen krijgen blijken enkele jaren daarvoor al bovengemiddeld gelukkig te zijn. Bij de komst van een kind doet zich nog eens een extra piek voor. Maar zoals de pers vooral oppikte: daarna neemt het geluksgevoel af. Dat afnemende geluksgevoel is bij mannen niet te verklaren uit veranderingen in hun tijdsbesteding; die zijn bij hen ook vaak bij lange niet zo ingrijpend als bij vrouwen. Sterker nog, de daling is het minst sterk bij mannen die voltijds werken. Het geluksgevoel van mannen daalt primair als gevolg van verminderd huishoudinkomen – en dan gaat het niet eens uitsluitend om de werkelijke vermindering, maar om het financiële verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van hun kroost, nu en in de toekomst. Volgens Pouwels is dit in lijn met de genderidentiteit van mannen: zij voelen sterk de verantwoordelijkheid van het kostwinnerschap, en dat is wat hun geluksgevoel drukt.

Bij vrouwen is het beeld anders. Net als bij de mannen daalt hun geluksgevoel enige tijd na de geboorte. Echter, anders dan bij mannen komt dit wel vooral door veranderingen in de tijdsbesteding: ze werken minder en besteden meer tijd aan het huishouden. Als er rekening mee wordt gehouden dat de tijdsbesteding verandert, blijkt het geluksgevoel van vrouwen weliswaar kort te stijgen rond de komst van het kind, maar daarna zijn zij weer net zo gelukkig als daarvoor. Maar hun tijdsbesteding verandert wel degelijk en het verminderde geluksgevoel is aldus toe te schrijven aan de veranderingen in tijdsbesteding. De relatie tussen de tijd besteed aan betaald werk en het geluksgevoel is echter nogal ingewikkeld: omdat vrouwen vaak minder gaan werken is er minder inkomen. Via die weg heeft de verminderde tijd besteed aan betaald werk een negatief effect op ge-

luk. Minder betaald werk betekent echter ook meer vrije tijd, wat een positief effect heeft op het geluksgevoel. Kennelijk echter weegt het inkomensaspect zwaarder en is het effect van betaald werk dus per saldo negatief. Tijd die puur naar de zorg voor kinderen gaat heeft overigens wel een langdurend positief effect op het geluksgevoel van vrouwen, maar niet op dat van mannen.

In het vervolg van de dissertatie gaat Pouwels verder in op de invloed van de tijd besteed aan betaald werk en zorg op geluk. Dat werkt verhelderend, want de relatie tussen betaald werk en geluk is tot dan toe nogal diffuus. In de volgende studies blijkt waarom: betaald werk leidt tot gevoelens van tijdsdruk, wat het geluksgevoel dempt, maar betaald werk maakt op zich wel gelukkig door bijvoorbeeld de persoonlijke verrijking en de status die er het gevolg van is. Betaald werk kan dus tegelijkertijd gevoelens van tijdsdruk en van geluk met zich mee brengen, zowel voor vrouwen als voor mannen. In het laatste deel van de dissertatie wordt ten slotte een tipje van de sluier opgelicht over de taakverdeling thuis. Zo blijkt dat vrouwen die een veeleisende baan hebben thuis minder taken voor hun rekening nemen: hun partner pakt dat (deels) op. Autonomie en flexibiliteit in werktijden en -plek maken weliswaar dat gevoelens van tijdsdruk verminderen, maar maken tegelijk dat het huishouden toch weer vooral op haar schouders neerkomt. Mannen pakken dat werk nu eenmaal niet op zolang vrouwen hiervoor beschikbaar zijn. En zo kunnen autonomie en flexibiliteit op de werkplek maken dat de taakverdeling thuis genderspecifiek blijft.

Helaas hebben de beleidsaanbevelingen in het slothoofdstuk een beetje een zweem van een verplicht nummer. De aanbevelingen lijken bovendien ook niet helemaal in lijn met de bevindingen. Zo zou meer flexibiliteit in werktijden de combinatie van werk en privé

vergemakkelijken, terwijl het proefschrift juist mooi laat zien dat het risico van flexibiliteit is dat vrouwen mogelijk meer in plaats van minder tijdsdruk zullen gaan ervaren. Ook wordt gepleit voor meer en goede kinderopvang. Tja, wie is daar nou tegen? Zowel betaald werken als zelf zorgen maakt gelukkig, zo laten de analyses in het proefschrift mooi zien. Was het dan niet logischer geweest om stil te staan bij de mogelijkheden die deeltijd (op het werk en in het gebruik van kinderopvang) in dat kader biedt in plaats van de min of meer standaard aanbeveling van meer en goede kinderopvang? Verlofregelingen zijn mogelijk wel een goed instrument om tijdelijk extra tijd mee te creëren, zonder dat dit meteen een structurele inkomensvermindering en dus een verminderd geluksgevoel tot gevolg heeft. Verlof kan er ook voor zorgen dat prille moeders hun band met de arbeidsmarkt houden en makkelijker en voor meer uren terug kunnen keren na afloop van het verlof.

Hoewel het jammer is dat Pouwels daar iets laat liggen, staat het buiten kijf dat zij met gedegen analyses diverse interessante mechanismen boven tafel heeft gekregen. In de wetenschappelijke literatuur op dit terrein domineerde lange tijd een 'conflictperspectief': de combinatie van werk en gezin werd gezien als een zware last die leidde tot veel strijd tussen vrouwen en mannen. Dit maakt langzamerhand plaats voor een 'geluksperspectief' waarin meer ruimte is om na te gaan wat de voors en tegens van verschillende opties zijn. Babette Pouwels laat zien dat dit best een enorme vooruitgang is.

Mariëlle Cloin